

folk/ed. Derg, 2020; 26(4):971-983
DOI: 10.22559/folklor.1229

Kevork Terzibaşyan'ın Şarkın Mistik Şiirinden Numûne veya Fuzûlî Şerhi Adlı Eserinde Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Pasha in the Work of Kevork Terzibaşyan named
*the Sample or Fuzuli Commentary from the Mystical Poem of the
Orient*

Yıldız Deveci Bozkuş*

Öz

Bu çalışmada Ermeni rahip Kevork V. Terzibaşyan'ın 1928 yılında kaleme almış olduğu Şarkın Mistik Şiirinden Numûne veya Fuzûlî Şerhi adlı eseri incelenmektedir. Fuzuli'nin hayatı, eserleri ve onun felsefi dünyasının dünya edebiyatındaki yerinin kapsamlı bir şekilde ele alındığı bu eser alanında ilk ve tek olma özelliği taşımaktadır. Terzibaşyan'ın üç cilt olarak kaleme aldığı eserinin I. Cildinde yazarın "Selam Mustafa Kemal Paşa'ya" başlıklı bir bölüm de kaleme aldığı görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmaya konu olan bu metin içerik açısından değerlendirilmektedir. Terzibaşyan'ın Batı Ermenice olarak kaleme alınmış olan söz konusu eseri ne yazık ki henüz Türkçeye kazandırılmamıştır. Çalışmada ilk olarak genel hatlarıyla Terzibaşyan'ın hayatı, söz konusu kitabın Türk dili ve edebiyatı açısından önemi üzerinde durulmuştur. Daha sonra Terzibaşyan'ın Fuzuli'nin hayatı ve eserlerini kapsamlı bir şekilde ele almış olduğu bir eserde Mustafa Kemal Paşa ile ilgili olarak hazırlanan bölümün içeriği değerlendirilmiştir. Bu bölümde rahip

Geliş tarihi (Received): 9.04.2020 - Kabul tarihi (Accepted): 18.09.2020

* Doç.Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü.
yildizdeveci@gmail.com. ORCID 0000-0002-4634-463X

Terzibaşyan'ın kullandığı dil, üslup ve sözcükler aracılığıyla gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse de Cumhuriyet dönemine bakış açısı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: *Türk edebiyatı, Fuzûlî, Ermeniler, Kevork V. Terzibaşyan, Mustafa Kemal Paşa*

Abstract

In this study, the book of Armenian priest Kevork V. Terzibaşyan which was written in 1928, titled *the Sample or Fuzuli Commentary from the Mystical Poem of the Orient* was examined. It is valuable in terms of being the first and only in this genre where Fuzuli's life, works and philosophical world are comprehensively examined. In such an important work written by Terzibaşyan, the author also wrote a section titled "Selam Mustafa Kemal Pasha". For this reason, this text, which is the subject of this study, is evaluated in terms of history and literature. Unfortunately, the work of Terzibaşyan, written in Western Armenian, has not yet been translated into Turkish. In the study, firstly, the life of Terzibaşyan and its importance in terms of Turkish language and literature was focused on. Then, the content of the section about Mustafa Kemal Pasha was evaluated. In this part, the language used by the priest Terzibaşyan, through his style and words, the perspective of the Ottoman Empire and the Republican period is tried to be understood.

Keywords: *Turkish literature, Fuzuli, Armenians, Kevork V. Terzibaşyan, Mustafa Kemal Pasha*

Extended summary

In this study, the book of Armenian priest Kevork V. Terzibaşyan which is written in 1928, entitled *From the Mystical Poem of the Song to the Sample or Fuzûlî Commentary* was examined. It is valuable in terms of being the first and only feature in this work area where Fuzuli's life, works and philosophical world are comprehensively studied. In such an important work written by Terzibaşyan, the author also wrote a section titled "Selam Mustafa Kemal Pasha". For this reason, this text, which is the subject of this study, is evaluated in terms of history and literature. Unfortunately, the work of Terzibaşyan, written in Western Armenian, has not yet been translated into Turkish. In the study, firstly, it is planned to focus on the life of Terzibaşyan and its importance in terms of Turkish language and literature. Then, the content of the section about Mustafa Kemal Pasha will be evaluated. In this part, the language used by the priest Terzibaşyan, through his style and words, the perspective of the Ottoman Empire and the Republican period is tried to be understood.

Fuzuli is a poet who has an important place among the poets of Classical Turkish Literature XVI Century. Fuzûlî, as in history, is one of the most widely read and known poets in the world today. Having a large number of Fuzuli's works copies in Turkey and the world library, this is one of the most important evidence of love and attention. One of the important indicators of this situation is that Terzibaşyan compared the works of Fuzûlî with his contemporaries in the West and Armenian poets in his work titled Numûne or Fuzûlî Commentary from the Mystical Poem of the Song.

One of the personalities we can regard as one of the important indicators of this love for Fuzûlî is Priest Kevork Terzibaşyan. Terzibaşyan's interest and love for Fuzûlî's works led him to devote his life to Fuzûlî. Terzibaşyan wrote a 3-volume book in Western Armenian. The first volume of the work was published in 1928. The second volume was published in 1929 after the death of Terzibaşyan. These works were written in Western Armenian, and today there are only the first and second volumes. There are different claims about the third volume of Terzibaşyan's book. This work of Terzibaşyan is important in terms of showing how the poet Fuzûlî was interpreted from an Armenian pen. It is also important in terms of revealing similar and different aspects of Fuzûlî's contemporaries.

From this point of view, it is possible to say that in the book of Terzibaşyan, Fuzûlî is frequently emphasized that he is at a different point than Western and Eastern poetry within the scope of Eastern and Western poetry. This work of Terzibaşyan is important in terms of revealing why an Armenian pastor devoted 20 years of his life to Fuzûlî. This situation even caused Terzibaşyan to be exposed to criticism within his own society. At this point, it is seen that there is a section titled "Salute to Mustafa Kemal Pasha" in the work of a priest who has devoted his life to Fuzûlî. The answer to the questions of why and how Terzibaşyan made a connection between Fuzûlî and Mustafa Kemal Pasha reveals the importance of the text once again. In this study, firstly, brief information about who is Terzibaşyan will be given.

As a result, it is seen that this work, in which Fuzuli 's life, poems and effects in world literature has been comprehensively written, has not yet been translated into Turkish. However, it is still necessary to be hopeful about this situation in the coming days. The fact that there is a separate title about Mustafa Kemal Pasha in this work and his common points with Fuzûlî indicates that Terzibaşyan had a great admiration and respect for Atatürk. Another point that draws attention in this work is that Terzibaşyan compared Atatürk to poets and writers worldwide, especially Italian poet Dante. It is possible to say that these similarities are rather related to the power and influence Atatürk had on his society.

Another important issue in this book is Terzibaşyan's thoughts on Eastern literature. Terzibaşyan as a cleric, believes that future generations will only have the power to reconcile their values with the West by learning the past values. For this reason, in his work, he deals extensively with the effects of Fuzûlî on world poets and his reflections in the world of poetry, similar and different aspects of poets in the West and East. According to Terzibaşyan, the only way for future generations to grasp this literary world is to learn the works of historical figures comprehensively. Terzibaşyan believes that in such a way, new literatures from Eastern literature will sprout.

Giriş

İlmi ve felsefi açıdan Klasik Türk Edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Fuzûlî Türkçe, Arapça ve Farsça dillerini eser kaleme alacak düzeyde iyi bilen ve bu dillerde çok sayıda eserler kaleme almış ölümsüz şairlerden biridir. Fuzûlî'nin bu dillere vakıf olması çağdaşları arasında hem ön plana çıkmasında hemde farklı coğrafyalarda tanınmasında ciddi katkı sağlamıştır (Şahin, 2007:507, Dilçin, 1991:43-98, Güler, 2011:85-106).

Fuzûlî'nin eserlerinde kendinden önceki Klasik Divan Edebiyatı'nın önemli bir etkisi olduğuna işaret eden araştırmacılara göre, bu durum şairin dil ve üslubunun daha da zenginleşmesini ve mükemmelleşmesini sağlamıştır. Fuzûlî'nin dili ve eserleri Türk edebiyatı üzerinde oldukça güçlü bir etki yaratmıştır (Hacizade, 1997: 121-127). İşte tamda bu noktadan konuya bakıldığında söz konusu etkinin sadece Türk edebiyatı üzerinde değil dünya edebiyatı üzerinde de etkileri olduğunu söylemek mümkündür.

Klasik Türk edebiyatının XVI. yüzyıl şairlerinden olan Fuzûlî, tarihte olduğu gibi günümüzde de dünya çapında en çok okunan ve bilinen şairlerden biridir. Bu konuda Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ının Türkiye ve dünya kütüphanelerinde çok sayıda nüshalarının olması bu sevginin ve ilginin en önemli kanıtlarından biridir (Şahin, 2007:507-534). Terzibaşyan'ın Şarkın Mistik Şiirinden Numûne veya Fuzûlî Şerhi (Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1928) adlı eserinde Fuzûlî'nin eserlerini Batıdaki çağdaşları ve Ermeni şairlerle mukayese etmesi de bu durumun önemli göstergelerindendir.

Fuzûlî'ye olan bu sevginin önemli göstergelerinden biri olarak kabul edebileceğimiz şahsiyetlerden biri de Rahip Kevork Terzibaşyan'dır. Terzibaşyan Fuzûlî'nin eserlerine olan ilgi ve sevgisi kendisinin ömrünü Fuzûlî'ye adamasına vesile olmuş ve Batı Ermenice olarak Şarkın Mistik Şiirinden Numûne veya Fuzûlî Şerhi adında 3 ciltlik bir eser kaleme almıştır. Eserin birinci cildi 1928 yılında yayınlanmıştır (Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1929). İkinci cildi ise Terzibaşyan'ın vefatının ardından yani 1929 (Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1929) yılında yayınlanmıştır (Şamlı, 2020). Söz konusu eserler Batı Ermenicesi ile kalem alınmış olup günümüzde sadece birinci ve ikinci cildi mevcuttur. Üçüncü cildiyle ilgili olarak farklı iddialar ileri sürülmektedir. Terzibaşyan'ın bu eseri gerek divan şairi Fuzûlî'nin bir Ermeninin kaleminden nasıl yorumlandığını göstermesi açısından gerekse de Fuzûlî'yi çağdaşlarıyla benzer ve farklı yönlerini ortaya koyması bakımından son derece kıymetlidir. Bu açıdan konuya bakıldığında eserde Fuzûlî'nin Doğu ve Batı şiiri kapsamında aslında Batı ve Doğu şiirinden farklı bir noktada olduğuna sık sık vurgu yapıldığını söylemek mümkündür.

Terzibaşyan'ın bu eseri bir Ermeni papazın hayatının 20 yılını neden Fuzûlî'ye adadığını ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Bu durumun beraberinde Terzibaşyan'ın kendi toplumu içerisinde eleştirilere maruz kalmasına dahi sebebiyet verdiğini söylemek mümkündür. Tam da bu noktada Fuzûlî'ye adanan bir ömrün yer aldığı bir eserde “Mustafa Kemal Paşa'ya Selam” başlıklı bir bölümün yer alması oldukça düşündürücüdür. Nitekim Terzibaşyan'ın neden ve nasıl Fuzûlî ve Mustafa Kemal Paşa arasında bir bağlantı kurduğu sorularının yanıtı metnin önemini bir kez daha ortaya koyar mahiyettedir. Şimdi eserin içeriğine geçmeden önce rahip Terzibaşyan'ın kısaca kim olduğuna dair bilgiler verilmesi yerinde olacaktır. Nitekim Terzibaşyan'ın tüm kitap boyunca Fuzûlî'nin eserlerini nasıl dünya edebiyatındaki isimlerle mukayese edebildiğinin, kendisinin eğitimi, donanımı ve tecrübelerinin doğru anlaşılması açısından elzemdir.

Kevork V. Terzibaşyan'ın hayatı ve eserleri

XIX. Yüzyılda Ankara'da yaşayan Ermenilerin büyük bir çoğunluğunu Katolik Ermeniler oluşturmuştur. Katolik Ermeniler ülkenin her yerinde olduğu gibi Ankara'da da büyük oranda ticaretle uğraşmış, özellikle tiftik ve tiftik ürünleri ticaretinin yanı sıra kuyumculuk, sarraflık, tüccarlık, bankerlik gibi mesleklerde de ön planda olmuştur. Bu alanlarda Ankara'da Aslangülyan, Kasapyan, Kamburyan, Aydınyan (Kelleci, 2019:248-249) gibi büyük Ermeni Katolik aileleri ticaret alanında isminden söz ettirirken, entelektüel yaşam açısından döneme damgasını vuran isimlerden biri de Terzibaşyan olmuştur.

Ermenice adı Գեորգ Գերապայտզար Թերզիպաշեան [Gevorg Gerapaytzar' Terzibaşyan) olan Terzibaşyan 1862 yılında Ankara'da dünyaya gelmiştir. Rahip Terzibaşyan babasını küçük yaşta kaybetmiş ve ilk eğitimini Ankara'da tamamlamıştır. Eğitimi sırasında parlak bir öğrenci olduğu fark edilen Terzibaşyan yüksek öğrenim için Roma'ya gönderilmiştir. Terzibaşyan'ın Roma'ya eğitim için gitmesinde söz konusu dönemde Ankara'daki Katolik din adamlarının önemli bir etkisi olmuştur. Roma'da Propaganda Üniversitesi'nde eğitime başlayan Terzibaşyan, burada çok sayıda yabancı dil öğrenmiş, ayrıca felsefe ve ilahiyat konularında kendini geliştirmiş ve üniversiteyi 150 kişilik öğrenci arasında birincilik derecesiyle bitirmiştir. Papa XIII Leon tarafından altın ve gümüş madalyalar ile ödüllendirilmiştir (Şamlı, 2020).

Kevork V. Terzibaşyan (Şamlı, 2020)

Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra rahip olan Terzibaşyan çok sayıda ülkeye seyahat etmiş, İngilizce, Flemenkçe, İtalyanca ve Fransızca öğrenmiştir. Avrupa'daki eğitiminin ardından yurda dönen Terzibaşyan, Adana, Haçin, Erzurum ve Ankara'da ruhani görevlerde bulunmuştur. Bir dönem Patrik Azaryan döneminde İstanbul'da da görev yapan Terzibaşyan, Ermeni Katolik Patrikanesi başkâtıblığı de yapmıştır. "Lâtince Gramer" ve "Lâtin Vezni" adlı iki eser de kaleme almış olan Terzibaşyan aynı zamanda çeşitli ruhani yayınlara da imza atmış bir Ermeni entellektüeldir. Terzibaşyan'ın Avrupa'da özellikle de Roma'da almış olduğu dini ve felsefi eğitimler kendisinin başta Latince olmak üzere çok sayıda Batı dilini öğrenmesinde oldukça yararlı olmuştur. Batı dillerinin yanı sıra Doğu dillerine de olan hakimiyeti kendisinin Türk edebiyatıyla ilgili kapsamlı araştırmalar yapmasında önemli bir yere sahip olmuştur (Şamlıyan, 1937, Şahoğlu, 1968).

Terzibaşyan'a göre Avrupa'da insanların bir tek kelimesi için kitaplar kaleme aldığı Fuzuli için Türkiye'de söz konusu dönemde henüz tek bir eserin yazılmamış olmasını anlamak son derece güçtür. Ayrıca söz konusu dönemde konuyla ilgili yazılan bir kaç eserde ise şairle ilgili yeterli bilgilerin olmayışı Terzibaşyan'ı böyle bir eser hazırlamaya iten temel nedenlerden biri olmuştur. Ancak günümüzde de Terzibaşyan'ın eseri kaleme almış olduğu dönemle benzer şekilde ne yazık ki Terzibaşyan'ın bu eseri henüz ne Türkçeye kazandırılmış ne de bir Ermeni rahibin ömrünün otuz yılını neden Fuzuli'ye adadığı henüz net bir biçimde anlayamamıştır (Şamlıyan, 1937).

Terzibaşyan'ın Ermenice kaleme almış olduğu bu eserlerin bir an önce Türkçeye kazandırılması konusunda 1968 yılında birtakım girişimler olduğu ancak bunun da başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir. Papa'dan özel izin alınarak hazırlandığı kaydedilen bu eserlerin önemiyle ilgili olarak Refii Cevdet Ulunay'ın ifadeleri oldukça önemlidir;

"Monseryörün bu mühim eserini dilimize nakledecek zevatın mevcut olacağını ümid ediyorum. Daha olmazsa, Üstad Ali Nihat Tarlan'ın riyaseti altında teşekkül edecek bir heyet bu vatani vazifeyi pek güzel ifa edebilir. Yalnız bu hususta Maarif Vekâleti'nin hizmeti şarttır." Maarif Vekâleti'nin tercüme işi ile alakalı yazısında ise şu satırlar mevcuttur: "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörlerinden Dr. Ali Nihat Tarlan, Kevork Terzibaşyan'ın Fuzuli hakkındaki eserinin mühim bahislerini, Ermenice bilen bir zat tarafından kendisine okunduğu takdirde bu hususta etraflı malumat verebileceğini ve kitabın tercümesine karar verilirse imkân nisbetinde yardımda bulunacağını Vekâletimize bildirmiş bulunmaktadır. Sayın Profesöre, söz konusu eseri tercüme edebilecek bir zatın tarafınızdan terfikini saygılarımla rica ederim Maarif Vekili A. Hikmet İlaydın" (Tuğluk, 2018:120-138).

Sonuç olarak Terzibaşyan'ın hayatı incelendiğinde Ankara Ermenilerinin daha kapsamlı bir şekilde neden incelenmesi gerektiği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin etnik, dini ve kültürel boyutlarıyla ilgili çok fazla çalışma yapılmış olmakla birlikte Ankara Ermenileriyle ilgili henüz kapsamlı çalışmaların yapılmamış olması konuyla ilgili literatürde bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

“Selam Mustafa Kemal Paşa’ya”

Terzibaşyan’ın eserinin kaleme alındığı dönemler göz önünde bulundurulduğunda tam da Cumhuriyet’in kuruluşunun ilk yıllarına denk geldiğini söylemek mümkündür. Terzibaşyan’ın eserinde Mustafa Kemal Paşa ile ilgili bölüm “Selam Mustafa Kemal Paşa’ya” başlığı altında yer almıştır ([Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1928:3). Terzibaşyan bu bölümde söz konusu dönemin kendisinde uyandırdığı duygu ve düşüncelere şöyle yer vererek başlamıştır; “... Ancak bu ne yeni şafaktır ki benim yüzümde çiçekler açtıyor. Modern pırlantalar ışık saçarak, altı yüz yıldan fazla karanlığın karışıklığını aklıalmaz bir şekilde tersine çevirerek kovdu.” ([Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1928:44).

Terzibaşyan’ın burada yeni bir dönemin başlangıcını yani İmparatorluğun çöküşünün ardından Cumhuriyetin kurulması sürecini “aydınlık dönem” olarak ifade ettiği görülmektedir. Terzibaşyan aynı bölümün devamında ise; “Eserimin girişinde selamlıyorum Seni, büyük Muzaffer Mustafa Kemal Paşa’yı, gerçek Büyüğü ve yeğane Büyük Vatansever Türk’ü” ifadelerini kullandığı görülmektedir ([Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1928:44). Eserde dikkat çekici hususlardan biri de Terzibaşyan’ın Osmanlı dönemi için kullanmış olduğu “berbat Sultanların eskimiş/köhne köşkleri” ifadesidir. Nitekim aynı metinde Mustafa Kemal Paşa’dan önceki dönem için “altı yüzyıllık karanlık” ifadelerini kullandığı da görülmektedir ([Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1928:44). Bu bağlamda Terzibaşyan’ın kullandığı ifadeler söz konusu dönemde yaşanan gelişmelere bakış açısının anlaşılması açısından da önemli ipuçları barındırmaktadır.

Terzibaşyan’ın eserinde dikkat çeken bir diğer husus da yeni kurulan Devletin Mustafa Kemal Paşa tarafından nasıl zirveye taşındığı ve onun Batılı devletleri nasıl durdurduğuna dair kullandığı ifadeler olmuştur;

“Bakın, dikildi O, işte, İstanbul Boğazının baş döndürücü sahiline karşı, dikildi Dev, sonsuza dek onun sarsılmaz cesaretiyle, kartal gözlü bakışının öngörüsüyle ve kurtarıcı emriyle, dikildi O burada, ulusal koruyucunun kendi heykeli, dikildi hiddet ve küçümsemenin içinde ölümüne ve berbat Sultanların eskimiş/köhne köşklerine karşı, orada, güler yüzlü iki denizin öpüştüğü yerde ve Haliç’i dünyanın altın anahtarının parıltıları titretiyor ve Meltem onun büyük İsmi ni okyanusun sonsuzluğuna götürür. Dikildi o orada, yeni Heraklius veya yeni Atlas, zirveye götürerek yeni Devletini, eşit güçle karşı koyarak ve üstün gelerek, altı yüz yıllık Topkapı veya aynı şey Süleymaniye’nin tahtına oturdu. Dikildi o orada, asırlık düşmanlarımıza haykırarak, “Bunun ötesine geçemezsiniz”!... Dikildi muhteşem Perikles, büyüleyici Maecenas, emsalsiz Nizamülmülk, şakaklarına toplanmış Zaferin solmayan defne [tacı] ile, bilge zaferin Zeytin Dallarıyla!...” ([Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1928:44-45) .

Terzibaşyan doğum tarihi itibarıyla I. Dünya Savaşı sırasında yaşananlara yakından şahitlik etmiş bir münevver aynı zamanda bir din adamıdır. Bu süreçte yaşananlara şahitlik etmiş bir münevver olarak savaş yıllarında yaşanan gelişmelerin Terzibaşyan’ın eserlerine yansıdığı da görülmektedir. Bu noktada Terzibaşyan’ın Batılı devletleri “korkunç düşman” ve vatanın hayat suyunu emen, kanını akıtan açgözlü asalaklar” olarak ifade ettiği görülmektedir;

“Korkunç düşmanları tamamen bozguna uğratan o kuvvetli bir bilektir ki asırlardan beri Vatanın hayat suyunu emen, kanını akıtan açgözlü asalaklarını hızlıca darmadağın etti.” (Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1928:45) .

Terzibaşyan’ın eserinin bu bölümünde kullandığı ifadelerden hareketle kendisinin Mustafa Kemal Paşa’ya olan hayranlığının belirgin olduğunu söylemek mümkündür;

“Türk Vatanının kutsal evladı, on bin defa kutsal İsmi!... Ki yere düşmüş ölüyü kaldırdı, bölünmüş, parçalanmış, mahvolmuş Vatanı yeniden canlılıkla coşturdu, altı yüz yılın bitkinliğini yeni canlılığıyla uyandırdı...” (Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1928:45).

Terzibaşyan’a göre devletin her bir kurumunun kalkınması ve korunması konusunda ve zaferlerin kazanılmasında Mustafa Kemal Paşa’nın bilgisi oldukça önemlidir. Bu nedenle Terzibaşyan Mustafa Kemal Paşa’nın bu çabasını dünya çapında tanınan İtalyan şair Dante’nin¹ çabasına şöyle benzetir;

“...O kocaman [dev] ayağının bir darbesiyle çürümüş tahtları, sömüren Hanedanlıkları, adaletsiz Sultanlığın güve yemiş aristokrasilerini, kasap-saraylarını, asırların gaddar [zalim] despotluklarını, bir halk için felaket olan ön yargıların bencil [kendine özgü] kutsal klavuzlarını, Dante benzeri ürkütücü vurgusuyla herkesi azarlayarak devirdi. Bütün Umudunu Bırakın!... O, sürekli köleleşmiş halkın kötü zincirlerini, güçlü, haklı büyük gayretiyle dağıttı, parçaladı, ufaladı. Ve işte, halkları hayrete bırakan reformları, yumuşak diplomasinin ve ayrıntılı siyasetinin, yeni köklenmiş bir ulusal Devletin her ayrıntıları, onun sarsılmaz kurumları, parlak kalkınması, yasama, eğitim ve inşaa girişimiyle birbirlerini takip ettiler. Çünkü, eğer kazanmak zorsa, bunu korumak daha da zordur. Ancak, zaferine yardımcı olan sonsuz objektif [adil] yönüyle, onun bilgisi bunu başardı.” (Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1928:45) .

Terzibaşyan için Mustafa Kemal Paşa özgürlüğün sembolü olarak görülmekte aynı zamanda sonsuz zaferlerin simgesi olarak da kabul edilmektedir (Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1928:46). Bu nedenle Terzibaşyan için Mustafa Kemal Paşa ismi tarihte hiç kimsenin ismiyle boy ölçüşmeyeceği bir isim olup, dünyada eşi benzeri olmayan, umudunu kaybetmiş devletlere de aynı zamanda örnek teşkil etmiş bir şahsiyettir (Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1928:46). Terzibaşyan aynı bölümde ayrıca yüzyıllar boyunca en büyük medeni ulusların yapamadıkları reformların az zamanda Mustafa Kemal Paşa tarafından gerçekleştirildiğini, böylece halkının onun sayesinde medeni büyük halkların yanında yer aldığını ve Türkiye’nin cennet gibi çiçeklendiğine de işaret etmiştir (Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1928:46). Terzibaşyan’ın Mustafa Kemal Paşa’yı selamladığı bu bölümde kullandığı sözcükler kendisinin onun şahsına duyduğu hayranlık ve saygıyı gösteren ifadeler olması açısından oldukça önemlidir;

“Selam sana, ey ölümsüz kurtarıcı, ey büyük Muzaffer, ey zeki Yenilikçi ve Reformcu, ey senin tarafından kurulmuş muhteşem Cumhuriyetin en muhteşem Cumhurbaşkanı, ey Sen, Büyük Kahraman ve kahraman şehitlerin ölümsüz Tasviri [Portesi], ey Sen, halkın Kalbi [Yüreği] ve Beyni, halkın göz bebeği ve varlığı, halkın sönmez ışığı, gururu ve sevinci, selam sana GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA!...” (Թէրզիպաշեան [Terzibaşyan], 1928:46-47) .

Terzibaşyan'ın Fuzûlî ile ilgili kaleme aldığı bir eserde neden Mustafa Kemal Paşa ile ilgili duygu ve düşüncelerini dile getiren böyle bir bölüme yer verme gereği duyduğu oldukça önemlidir. Terzibaşyan bu sorunun cevabını ve her iki ismi nasıl bir biri ile bağlantılandırdığını şöyle ifade eder;

“...Ey kahraman İsmi *mükemmelliğin zirvesi* Kemal paşa, işte, Eserimin Başında, rengarenk minyatür resimler gibi, sonsuza kadar ölümsüz Senin muhteşem ismini bezemeye [süslemeye] cesaret ettim!... Zavallıyım ve küstahım, işte, milli muhteşem Büyük Şairin bahçelerinden sana bir buket yaptım ve titrek ellerimle onu Sana sunuyorum... Orada tatlı tarifsiz minnettarlığın!... Mutluyum ki gülümsemeyi ihsan ettin!... Ben, Türk Dehasının bu birinci sınıf ve muhteşem sembolü olan Fuzûlî'nin ilk tatlı yudumlarını benim vatanım, Ankara'da tattım ve ruhum hayranlıkla onun muhteşemliğinden beslendi, ben henüz zıpkın gibi bir gençken, taze ciğerlerle gizemli ay ışığını ve kıpkırmızı şafağı içiyordum ve bir ceylan veya karaca gibi, Çankaya'nın ve Esat'ın kayalarında ve çiçekli tepeciklerin üzerinde sıçırıyordum eğleniyordum, zülûfüm hafif esen rüzgarın içinde kelebekçikler kovalıyarak, orada, Senin müthiş Dehanın yeni Türkiye'yi doğurduğu yerde!... Şimdi, geçmiş gün, ve ben ruhu besleyen büyük ve muhteşem Fuzûlî'yle beslendim ve harmanlandım, selamlıyorum Seni büyük Dahim, ki önce benim sevimli tatlı Vatanımın Ankara misafirperver oldu ki ve Sen, senin oluşturduğun Türkiye'nin modern Başkenti yaptın!..” ([ԹԷՐՂԻՒՊԱՄԵԼԱՆԻ [Terzibaşyan], 1928:47).

Terzibaşyan'ın söz konusu eseri Ermenicenin yanısıra Farsça, Osmanlıca, İtalyanca, Latince, Fransızca vb. dillerden bazı örnek ifadelerin de kullanıldığı son derece edebi ve önemli bir eserdir. Terzibaşyan eserinde edebiyattaki büyük ve ölümsüz şair olan Fuzûlî'nin ismiyle, Türk ve dünya tarihinin en değerli şahsiyeti olan Mustafa Kemal Paşa'nın ismini bir arada kullanarak bu iki ismi çoşkuyla birbirine mühürlemeye cesaret etme nedeninin tamamen kendisinin söz konusu şahsiyetlere olan sevgi ve saygısından kaynaklandığını ifade etmeye çalışmıştır ([ԹԷՐՂԻՒՊԱՄԵԼԱՆԻ [Terzibaşyan], 1928:47).

Terzibaşyan'a göre her iki isim farklı dönemlerde yaşamış olsa da her ikisinin de ortak noktası köleliğe dayanamamaları ve düşmanları tarafından kuşatılmış olmalarıdır. Ayrıca her iki şahsiyetin de toplumda sonsuza dek unutulmayacak bir sevgiye ve saygıya benzer yollardan ulaşmış olmaları da Terzibaşyan'ın böyle bir çalışmada her iki ismi ortak noktada buluşturmasında etkili olmuştur ([ԹԷՐՂԻՒՊԱՄԵԼԱՆԻ [Terzibaşyan], 1928:48).

Terzibaşyan'a göre Fuzûlî hayatı boyunca kiskanç kötülerin oklarının hedefi olmuş, terk edilmiş, unutulmuş, günlük ekmeğe muhtaç hale gelmiş ancak insanların ve asırların haksızlığını yenmiş ve dehasının erişilmez cesaretiyle edebi harabeleri onarmak için büyük bir zafer kazanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise iktidarın haksızlıklarından ve ahmak tutuculuktan nefret etmiş, düşmanların peşini bırakmamış, tükenmişliğin içerisinde parça parça olmuş vatanını kurtarmış ve egemen olmuştur. Bu yönüyle Terzibaşyan'ın eserinde her iki isim de bu nedenle “Cesur ve Muzaffer” olarak adlandırılmıştır ([ԹԷՐՂԻՒՊԱՄԵԼԱՆԻ [Terzibaşyan], 1928:48).

Terzibaşyan eserinin söz konusu bölümünde Fuzûlî ve Mustafa Kemal Paşa için “iki tartışılmaz eşsiz Büyük” ifadelerini kullanarak kendilerinin “yeni Türkiye’nin mutlu Cennetinin Girişinde birlikte Koruyucu olarak sonsuza kadar kalmalarını” temenni ederek bu bölüme veda ettiği görülmektedir. Ancak “Selam Mustafa Kemal Paşa’ya” başlıklı bölüm dışında da yazarın zaman zaman Mustafa Kemal Paşa’dan bahsettiği görülmektedir. Terzibaşyan bu bölümlerde de yine “onun derin bilgili, girişimci, dikkatli ve karşı konulmaz geleceği gören bir cesaretle, tüm engel ve bariyerleri parçaladığı, yıkıp fırlattığını, kocaman ve tarihin içinde benzeri görülmemiş bir saldırıyla Türk halkını ve devletini yüzyıllık gerileyiştikten kurtardığını” ifade etmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa’nın milletinin varlığını, bağımsızlığını ve geleceğini kurtararak, Türk ulusunu aydın milletler arasında sınıflandırdığına da vurgu yaptığı görülmektedir (Fuzûlî [Terzibaşyan], 1928:203).

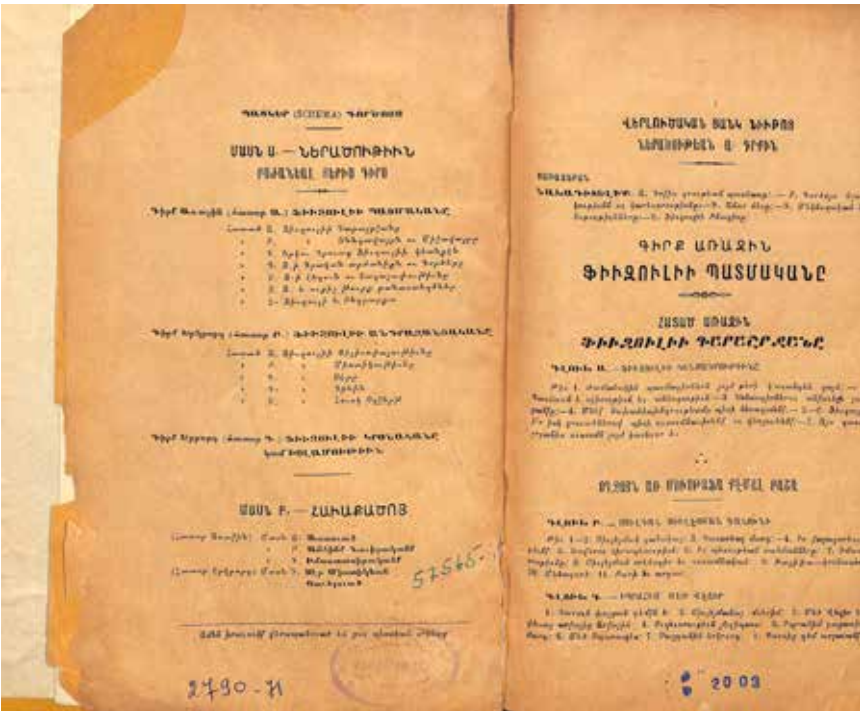
Sonuç ve değerlendirme

Sonuç olarak Türk ve dünya şairleri arasında son derece önemli bir yere sahip olan Fuzulî’nin hayatı, şiirleri ve dünya edebiyatındaki etkilerinin kapsamlı bir biçimde kaleme alındığı böylesine değerli bir eserin henüz Türkçeye kazandırılmamış olması son derece üzücü bir durumdur. Ancak yinede bu durumla ilgili olarak önümüzdeki günlerde ümitvar olmak gerekmektedir. Bununla birlikte böylesine kıymetli bir çalışmanın içerisinde Mustafa Kemal Paşa’ya dair ayrı bir başlığın yer almış olması ve onun Fuzulî’yle ortak noktalarına işaret edilmiş olunmasının temelinde ise Terzibaşyan’ın Atatürk’e büyük bir hayranlık ve saygı duyması yer almaktadır. Bu eserde dikkat çeken hususlardan bir diğeri de Terzibaşyan’ın eserinde başta İtalyan şair Dante olmak üzere dünya çapında bilinen şair ve yazarlarla Atatürk arasında kurmuş olduğu benzerlikler ve bağlardır. Bu benzerliklerin daha ziyade anılan şair ve yazarların kendi toplumları üzerindeki etkisiyle eşdeğer biçimde Atatürk’ün de kendi toplumu üzerinde benzer bir güç ve etkiye sahip olduğu konusuna sıkça vurgu yapıldığını söylemek mümkündür.

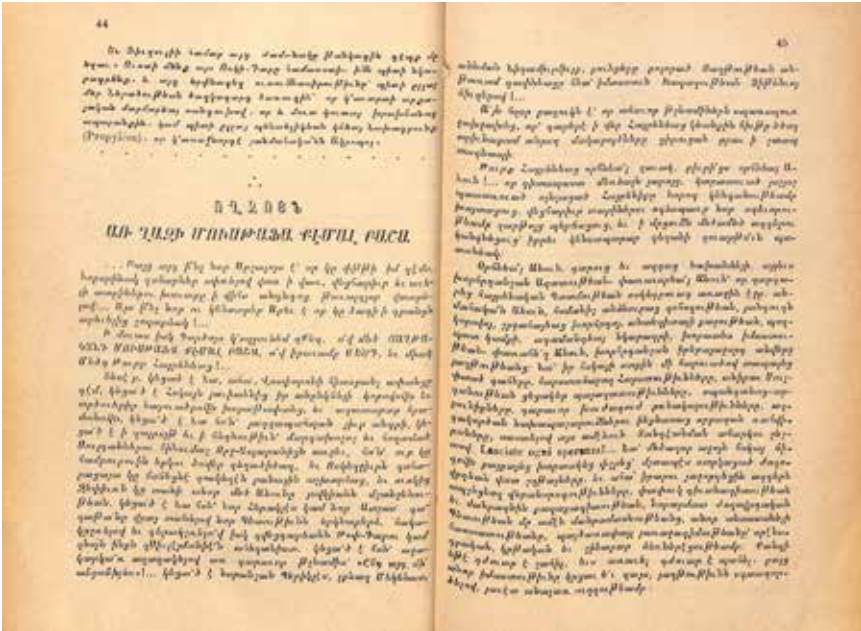
Kitaptaki bir diğer önemli husus ise Terzibaşyan’ın eserinin genelinde Doğu edebiyatıyla ilgili olarak dile getirdiği düşünceleridir. Terzibaşyan ömrünü Fuzulî’ye adanmış bir münevver ve din adamı olarak gelecek kuşakların ancak geçmişteki değerleri öğrenerek kendi değerleri ile Batıdaki değerleri mukayese etme gücüne sahip olacağına inanan bir rahiptir. Bu nedenle eserinde uzun uzadıya Fuzulî’nin dünya şairleri üzerindeki etkilerini ve şiir dünyasındaki yansımalarını, Batı ve Doğu’daki şairlerle benzer ve farklı yönlerini kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Terzibaşyan’a göre gelecek kuşakların bu edebi dünyayı kavramaları için yegane yol ise tarihi şahsiyetlerin eserlerinin son derece kapsamlı öğrenilmesidir. Münevver Terzibaşyan’a göre ancak böylesi bir yolla gelecekte Doğu edebiyatlarından yepyeni edebiyatlar filizlenebilecektir.

Resim 1: Kitabın Ermenice kapağı

Resim 2: Kitabın Ermenice İçindekiler bölümü

Resim 3: Kitapta Mustafa Kemal Paşa ile ilgili bölüm

Notlar

- 1 Bilindiği üzere Dante, Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle basın aracılığıyla 1870’li yıllardan itibaren tanınmaya başlanmış bir şahsiyettir. Birçok eser kaleme almış olan Dante, özellikle İlahi Komedia adlı eseriyle bilinir. 1 Haziran 1265, Floransa’da dünyaya geldiği bilinen Dante, 13/14 Eylül 1321’de Ravenna’da hayatını kaybetmiştir. Döneminin Latin ve İtalyan fikir adamlarından büyük oranda etkilenen Dante’nin eserlerinde Guido Guinzelli, Guido Cavalcanti ve Brunetto gibi düşünce adamlarının etkileri görülse de Dante’nin en büyük ilham perisinin Beatrice olduğu kaydedilmiştir (Yaşar, 2009:1933-1936).

Kaynaklar

Dilçin, C. (1991). Fuzûlî’nin bir gazelinin şerhi ve yapısal yönden İncelenmesi. *Türkoloji Dergisi*. 9/1:43-98.

Թերզիպաշեան, Գ: Գ: (1928): Նմոյշ արեւելեան միստիկ բանաստեղծութեան կամ Ֆիզուլի մեկնաբանութիւն: Ներածութիւն: Մասն առաջին: Գիրք առաջին (Հատոր Ա.): Ֆիզուլիի պատմականը, Կ. Պոլիս. Յ. Սասունրեան, [Terzibasyan, G. G. (1928). *Nmuyş Arevelyan Mistik Banasteğtut’yean Kam Fuzuli meknabanuat: Neratzut’iun: Masn aracin: Girk’ Ar’acin (Hator A): Fuzuli Patmakani*. K.Polis: Y. Asaduryan].

Թերզիպաշեան, Գ: Գ: (1929): Նմոյշ արեւելեան միստիկ բանաստեղծութեան կամ Ֆիզուլի մեկնաբանութիւն: Մասն առաջին: Ներածութիւն: Գիրք երկրորդ (Հատոր Բ): Ֆիզուլիի անդրազանցականը, Կ. Պոլիս. Յ. Սասունրեան [Terzibasyan, G. G. (1929). *Nmuyş Arevelyan Mistik Banasteğtut’yean Kam Fuzuli meknabanuat: Masn Aracin: Neratzut’iun: Girk’ Yerkrord (Hator B): Fuzuli Andragakani*. K.Polis: Y. Asaduryan].

- Güler, Z. (2011). Fuzûlî'nin Divanına sosyal psikoloji açısından bir bakış (Ötekileştirilmiş Fuzûlî). *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7): 85-106.
- Hacizade, N. (1997). Türk edebî dili tarihinde Fuzûlî'nin yeri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/3: 121-127.
- Kelleci, A. (2019). Ankara-İstanbul arasında bir katolik aile: Aydınyanlar. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 7(1):225-253.
- Önol Yaşar, İ. (2009). Kıbrıs Türk edebiyatında İtalyan şairi Dante. *Turkish Studies*, 4/8:1933-1936.
- Şahin, E. (2007). Klâsik Türk edebiyatında Fuzûlî biyografileri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9): 507-534.
- Şamlıyan, S. (1937). Münakaşa çıkaran kitap: Şair Fuzuli ve Ermeni rahibi Terzibaşyan. *Cumhuriyet Gazetesi*. İstanbul.
- Tuğluk, A. (2018). İstanbul Şehir Üniversitesi, E-arşivinde yer alan Ali Nihad Tarlan Evrakı. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı*, 4: 120 – 138.

Elektronik kaynaklar

- Şahoğlu, F. (1968). *Bir Katolik rahibin Fuzuli için yazdığı eser ilgi bekliyor: 2500 sayfayı bulan üç ciltlik bu eserin yayınlanması için çalışılıyor*. İstanbul Şehir Üniv., Taha Toros Arşivi, E.T.: 03.01.2020, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/43058/001522733006.pdf?sequence=1>
- Şamlı, S. (2020). *Münakaşa çıkaran kitap, Şair Fuzûlî ve Ermeni rahibi Terzibaşyan*. Kişisel arşivlerde İstanbul belleği. Taha Toros Arşivi. (Erişim tarihi: 03.01.2020) <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/6421/001580596010.pdf?sequence=1>